

Н. М. Дубина

ФУНКЦІЇ ТОПОНІМІВ У ВЕСНЯНКАХ

У фольклорі вагоме місце посідають обрядові пісні, зокрема веснянки, які зародилися ще в язичницькі часи і супроводжували святкування приходу весни, пробудження природи, випромінювали радість буття.

Як зауважив Ю. Круть [11, с.26] «чільне місце в усній народній творчості східних слов'ян, як і інших народів, посідають власні географічні назви

(топоніми), зокрема назви сіл і міст (ойконіми), річок і морів (гідроніми)».

Нерідко і у веснянках використовуються власні географічні назви на позначення місцевості, де жили виконавці пісень, або територій, про які їм було добре відомо.

У фольклорному матеріалі (близько 900 веснянок), частина якого зібрана у Карпатах та Прикарпатті (в межах Івано-Франківської, Тернопільської та Львівської областей), а також в друкованих джерелах виявлено такі топонімічні класи - ойконіми, гідроніми, ороніми, хороніми.

Їх кількість сягає 28: 18 ойконімів, 5 гідронімів, 4 хороніми та 1 оронім.

У даній розвідці ми детально розглянемо усі випадки вжитку деяких топонімів з точки зору їх значення у контексті кожної окремо узятої пісні.

Серед власних назв, які зустрічаються у гаївках, топоніми **Дунай** та **Україна** є найуживанішими: **Дунай** вжито 15 разів, назву **Україна** - 11 разів.

Дунай - ріка, що була добре відома усім слов'янам. **Дунай** і прилеглі території в їхньому уявленні були «землею предків і достатку» [13, с. 117].

У веснянках, які створювалися на прилеглих до Дунаю територіях, назва **Дунай** виконувала чисто номінативну функцію. Однак з розповсюдженням цих пісень або власне самої назви **Дунай** її первісне значення могло втрачатися або переосмислюватися. Наприклад, існує велика кількість гаївок, в яких **Дунай** виступає на позначення будь-якої річки, тобто має узагальнене значення. «У слов'ян слово дунай стало загальним позначенням річки, ... хоча це безсумнівно перетворення власного імені у загальне - виразне свідцтво широкого і давнього вжитку власного імені» [7, с.5].

Так, веснянки «Пустіте нас», «А вже весна іскресла», «Бідна моя головонько» та ін. записані на Прикарпатті; поблизу сіл, де їх співають, протікають **бистрі** гірські річки:

«Пускайте нас, пускайте нас
За ліс погуляти.
Не пустимо, не пустимо,
Бо близько Дунай.
А ми мости намоємо
Та й таки поїдемо
За бистрий Дунай... »

«На бистрім
Дунаю Гусар гуси зганяє.
На сопілці виграє,
На дівчину моргає...»

Відомо, що для **Дунаю** «позначення **тихий** природне» [7, с. 4]. А позначення **бистрий** заміщує **тихий**, можливо, з плином часу - люди живуть стало поблизу гірської швидкої річки і, природно, поступово замінюють епітет **тихий** епітетом **бистрий**. Крім того, вказівкою на те, що це не власна назва, а узагальнення, є те, що дівчата «мости намосять» через Дунай. А це, напевно, нелегка робота! Природніше допустити, що це легше зробити через р. Лукву (права притока Дністра) чи через **р.** Бистрицю, чи ще через якусь гірську річку, які зазвичай невеликі, неширокі.

У варіантах гаївки «Ой вийду я за ворота»:

«Ой вийду я за порота,
Гуляю, гуляю,
Як білая лебідонька
На тихім Дунаю»

епітет **тихий** виступає найчастіше, хоча є й варіанти з епітетами **бистрий** та **чистий**. **Дунай** у цих піснях асоціюється з «дівочим, вільним станом» [13, с. 138].

Дуже цікава веснянка «Вийшла вдова молода». З погляду Д.А. Мачинського, сюжет цієї пісні можна вважати архаїчними: «... з жіночою темою тісним чином пов'язані сюжети про утоплення вдовою дітей в Дунаї, причому у найбільш поширеному варіанті жінка просить Дунай піклуватись про них і Дунай дійсно їх виховує, після чого вони, уже у вигляді дорослих «корабельників», хочуть одружитися з рідною матір'ю і сестрою. Не дивлячись на те, що сюжет зберігся у формі балади, є усі підстави вважати його досить архаїчним (мотиви близнюків, жертви воді, «батьківство Дунаю») і співставити із свідомством Лева Диякона про обрядове утоплення русами немовлят в Дунаї» [13, с. 156]. Тобто, в цій пісні:

«Вийшла вдова молода,
Породила синів два.
Як вона їх породила
В тихий Дунай пустила.
Ой ти, жовтий лісочок,
Годуй моїх діточок, Дунаю,
Ой ви рибо-рибоньки, Дунаю,

Годуйте мої синоньки. А ви,
круті береги, Дунаю, Не
шуміт ми на сини»

Дунай символізує смерть, смерть дітей.

Потрібно зазначити, що веснянки-гайвки - не просто пісні про весну, весна пише канва для оспівування дівчини, усіх її думок і почуттів.

Тому Дунай не можна розглядати тут просто як річку - власну чи узагальнену назву, але як символ кохання, близької розлуки чи зустрічі тощо. Так, у гайвці «Пустіте нас» дівчата «мостять мости» через Дунай міст символізує зв'язок; «поїдемо за Дунай» у пошуках кохання, до милого. У гайвці «Ой вийду я за ворота» Дунай - образ вільної дівчини і символ швидкої розлуки з милим:

«.. Десь моєму миленькому
Негайна робота. А хоть гайна,
хоть негайна, То він не гуляє,
З тихого Дунаєчка коня напуває, А
кінь ірже, води не п'є, Дороженьку
чує... »

А ось у веснянці «Вийшла вдова молода» Дунай не лише символізує смерть, але й виступає як персоніфікований образ - хтось, кому можна довірити найдорожче - дітей.

Топонім Україна у досліджених нами гайвках зустрічається 11 разів. Ці гайвки можемо поділити на дві групи: старі й нові. У старих піснях відбито час, коли назва Україна не охоплювала усієї території розселення українського народу. Були можливі сполучення типу «Україна і Волинь», «Україна і Полісся» (аж до 19 ст.). Це такі гайвки: «Ромен-зілля», «Ой Рудаю, Рудаєньку», «Ой писанко»:

«... Ромен похилився,
З України до дівчини
Козак уклонився»;
«Ой писанко, писаночко,
Ти свячене яйце,
Пригадала на Вкраїні
Своє рідне сільце.
Ой ніде так не святкують,
Як у ріднім краю.
Тяжко було святкувати
Без свого звичаю... »

«Ой Рудаю, Рудасеньку,
Отвори нам воротонька,
Отвори нам воротонька Аж
до свого городонька. Ой
що то там за пан іде, Ой що
там за дар везе. Везе, везе
зернятонька, З України
дитятонька... »

У цих піснях **Україна** має значення «межа, далека земля», причому у веснянках «Ромен-зілля» та «Ой Рудаю, Рудасеньку» - це «межа, кордон у межах однієї держави» [8, с.87]. А ось у пісні «Ой писанко» **Україна (Вкраїна)** має сенс «далека чужа земля» [8, с.87].

Нові ж пісні - гайки, найімовірніше, створювались недавно, десь в кінці 19 - на початку 20 століття, тобто в період різкого зростання рівня національної самосвідомості українського народу. В новітніх веснянках знаходить свої відображення споконвічна мрія українців жити в вільній об'єднаній соборній Україні. Це веснянки «Розвивайся ж, високий дубе», «Заспіваймо тіна-діна», «Питалася мама дочки», «Огірочки-пупліночки, завивайтеся», «Народе український»:

«Розвивайся ти, високий дубе,
Весна красна буде,
Розпадуться пута віковії,
Прокинуться люди.
Розпадуться пута віковії,
Тяжкії кайдани.
Не побідна злими ворогами
Україна встане.
Встане славна наша Україна,
Щаслива і вільна.
Од Кубані аж до річки Сяну,
Одна неподільна
Щезнуть межі, що помежували
Чужі між собою,...»
«...Огірочки-пупліночки
Тож нам ся в'ють.
А молоді молодчики
Мід-вино п'ють.
Ой по горі, по долині
Слава нашій Україні
На весь світ».
«Заспіваймо тіна-діна,

Гей, ще не вмерла Україна.
Ще не вмерла тая слава,
Гей, що п'ятсот літ в степу спала...»

У цих гаївках **Україна** мислиться, як єдина, величезна територія та неподільна держава.

Топонім **Варшава** вжито у гаївці «Ой мала я писанку», яка без сумніву, створена за часів панування Польщі над західноукраїнськими землями:

«Ой мала я писанку, та й нема,
Бо я свою писанку продала.
На музики грошки складала.
Над'їхали паничі з Варшави,
Вони мою писанку забрали».

Назву **Варшава** з легкістю можна замінити на іншу польську власну назву, бо «паничами» називали лише поляків. У відношенні до українських хлопців звернення «паничі» вживалося дуже рідко.

Цікавою в соціально-історичному аспекті є гуцульська гаївка «Ой зазуй, зазуй, сива зозуленько», записана на Косівщині, яка найімовірніше була створена за часів, коли західноукраїнські землі входили до складу Австро-Угорщини:

«Ой зазуй зазуй,
Сива зозуленько.
Де ж нам закуєш
На друге літечко?
Чи в горах
Карпатах, Чи на
Буковині?... »

Справа в тому, що топонім «**Буковина** та **Карпати** могли розглядатись в єдиному територіальному поєднанні лише за часів панування на цих землях Австро-Угорської імперії. Тому рекрут, якого забирали до війська з гуцульських Карпат ані до цього часу, ані після не міг проходити службу на Буковині.

Назви **Крим** і **Кременчук** зустрічаються один раз поруч у веснянці «Ой плив човен». У цій пісні дівчина розповідає, що милий пішов у **Крим** по сіль і додає:

«Пливла шука з **Кременчука**,
Пістрелекі крильця,
Ой немає і не буде
Мого чорнобривця».

Крим здавна славився сіллю, а водний шлях з Криму чи до нього проходив через Кременчук по Дніпру.

Топонім **Поділ** є у пісні «Ой городе, городе» поруч з гідронімом Дон:

«Ой городе, городе, Куди
ти стоїш ворітьми? Чи на
Дін, чи в Поділ, Чи на
улицю широку, Чи на
долину глибоку?»

Поділ тут виступає швидше всього - скорочена назва Поділля, а «Поділля, як певне територіальне об'єднання, охоплювало крім Пониззя, тобто середнього Придністров'я, сусідні землі, розташовані у верхній і середній частині басейну Південного Бугу» [12, с.83]. Можна припустити, що **Дін** і **Поділ** тут не топонімічні одиниці, а географічні поняття «захід-схід». Крім того, **Дін** порівнюється з «улицею широкою», а **Поділ** з «долиною глибокою». Тобто, ці назви виконують не лише чисто номінативну функцію, але набувають узагальненого характеру.

В гаївці «Вербовая дощечка» топоніми **Косів** і **Городенка** мають різне номінативне навантаження:

«...Звідки милий прийде,
Щось Насточці привезе.
Червонії чоботи, З
косівської роботи. А в
Косові роблені, В
Городенці ношені».

Косів - це з давніх-давен відомий на всю Гуцульщину, Галичину та Покуття центр народних промислів, в якому виробляються та продаються самобутні гуцульські вироби. І тут топонім крім номінативного значення дістає ще й своєрідне соціальне забарвлення, характеризуючи Косів не тільки як населений пункт, але і як торгівельно-економічний центр. А назву **Городенка** можна замінити будь-яким іншим ойконімом, куди міг потрапити товар із Косова.

Топонім **Львів**, що зустрічається в гаївках «Вінку мій», «Ой до Львова доріженька», «Ой зійшло, зійшло три зіроньки», теж, як і топонім Косів, виконує функцію номінації (з соціально-економічним підтекстом) важливого адміністративного та торгівельного центру і носить одноваріантний характер, тобто не підлягає заміні будь-яким іншим ойконімом.

Підсумовуючи сказане, бачимо, що у гаївках топоніми виконують

не лише суто номінативну функцію. Часто вони набувають узагальненого, абстрактного значення. В деяких гаївках номінативна функція помітно згладжується або й зовсім втрачається, набуваючи рис художнього, символічного, а то й міфологічного образу.

1. Бервєцький З. Благослови, мати, весну зустрічати. - Дрогобич, 1991.
2. Грицай М. Веснянки. - К.: 1970.
3. Карпенко Ю.О. Тихий Дунай // Восточноукраинский лингвистический сборник. - Донецк. - 1999. - Вип.5.
4. Карпенко Ю.О. Походження назви Україна - загальної і власної // Ономастика та етимологія: Збірник наукових праць. - К, 1997.
5. Короткий тлумачний словник української мови. - К.: 1988.
6. Круть Ю.З. Топоніміка в епічній та обрядовій пісенності // Народна творчість та етнографія. - 1989. - № 1.
7. Масенко Л.Т. До питання про позицію "верх, гора - низ, діл" // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах: Збірник наукових праць. - К., 1988.
8. Мачинський Д.А. "Дунай" русского фольклора на фоне восточнославянской истории и мифологии // Русский Север: Проблемы этнографии и фольклора. - Ленинград, 1981.
9. Сокіл В.В. Міфологічні мотиви в топонімічних легендах українців Карпат // Народна творчість та етнографія. - 1989. - № 4.